

Анафоро-катафоричні зв'язки як засіб формування поверхні в дискурсі оригінального та перекладного творів

Поверхнева структура тексту завжди лінійна, кожний елемент поверхневої структури містить вказівку на зв'язки або з попереднім текстом, або з наступним, тобто є або анафоричним, або катафоричним. Мета статті полягає в інтерпретації понять «анафора» та «катафора» – як таких, що уможливають існування тексту як цілісного структурно-семантичного утворення, та у дослідженні особливостей їхнього відтворення українською мовою. Актуальність такої постановки питання ми пояснюємо тим, що дана проблема перебуває в руслі сучасних студій у зарубіжному та вітчизняному перекладознавстві, адже принцип цілісного сприйняття тексту – науково-технічного чи науково-популярного – передбачає якнай-прискіпливішу увагу до окремих його складових частин.

Проблема анафоричних і катафоричних відношень, хоча б побіжно, піднімається в численних лінгвістичних працях з питань зв'язності тексту. Проте, як правило, наукові розробки присвячуються вивченню анафори і катафори в одній мові [див., напр., 1; 2; 3; 4], дещо рідше — в їхньому зіставленні [5]. Незалежно від підходу, а також деяких розбіжностей у термінології, лінгвісти визначають анафору як семантико-синтаксичне явище встановлення лексичної або референційної тотожності займенників, прислівників, часток та засобів лексичної когезії з їхніми вербальними відповідниками, які знаходяться у попередньому контексті, на противагу катафори, що потребує співвідношення з вербальним антецедентом, який перебуває у наступному контексті. Катафора переважно репрезентована займенниками, прислівниками та частками.

Розглянемо приклади реалізації анафори і катафори в галузевих текстах англійською та українською мовами. Ось перший уривок: *Thin-film electroluminescent displays are rugged, with wide viewing angles and excellent life. At the moment, though, they are expensive, small and have a limited color gamut [Sobel: 77].* — *Тонкоплівкові електролюмінесцентні дисплеї є стійкими, з широкими кутами зору і довгим часом життя. На даний момент вони дорогі, малі і мають обмежену кольорову гаму [Собель: 51].*

У наведеному прикладі анафоричний зв'язок в англійському тексті та його українському варіанті здійснюється за допомогою особового займенника *they* — *вони*. Анафорична заміна термінологізованого іменника *thin-film electroluminescent displays* на займенник третьої особи *they* є засобом отождення об'єкта дійсності під час повторної номінації у тексті. Бачимо, що значення особового займенника *they* може бути встановлено лише у мінімальному контекстному ланцюгу, у межах якого й реалізується анафоричний зв'язок. У дискурсі українського перекладу зберігається і спосіб референції (анафори), і засіб його реалізації: *тонкоплівкові електролюмінесцентні дисплеї — вони*.

Наведемо приклад реалізації катафоричного зв'язку у фахових текстах в українській та англійській мовах: *Over the years, two major approaches to developing blood substitutes have emerged: one is based on chemicals; the other relies on hemoglobin [Nucci: 75].* — *3 роками сформувались два головні підходи до розробки кровозамінників: один пов'язаний із синтетичними хімічними сполуками, а інший — з гемоглобіном [Нуччі: 57].*

Як бачимо, катафоричний зв'язок оформлюється граматично за допомогою числівника *two* із загальнонауковим словом *approaches*, вказівкою на посилання до наступної частини тексту є також і двокрапка — “:”. Таке оформлення катафори, а також лінгвістичні засоби її вираження *two major approaches*: — *два головні підходи* зберігаються і в перекладі.

Анафоро-катафоричні зв'язки в англійській та українській мовах створюються, як правило, за допомогою одних і тих же лінгвістичних засобів. Основні відмінності в засобах реалізації анафори й катафори пов'язані з використанням артиклів в англійській мові та ширшим вживанням часток в українській.

Процес дефінітивації є одним із основних способів забезпечення зв'язності тексту в англійській мові [3: 245]. Як при анафоричному, так і катафоричному вживанні означений артикль виконує функцію ідентифікації якоїсь субстанції або в попередньому, або в наступному по відношенню до корелюючого слова контексті. Як анафоричне, так і катафоричне вживання означеного артикля пов'язано із встановленням відношень ідентичності і тотожності між двома елементами, що є однією з умов зв'язності.

Перекладацька наука пропонує цілу систему перевірених прийомів перекладу цієї безеквівалентної форми, одним з яких є функціональна заміна артикля займенниками різних розрядів, зокрема, функціонально подібними до англійського означеного артикля мовознавці вважають українські вказівні займенники *цей, той, такий* [6: 50; 7: 210; 8: 106]. Наприклад: *Sodium belongs to the family of alkali atoms which have a single outermost, or valence electron. The valence electron produces almost all the action [Lene: 54].* — *Натрій належить до групи лужних металів, які мають єдиний зовнішній електрон. Цей валентний електрон відповідає майже за всю поведінку металу [Лін: 82].*

Використання українських вказівних займенників *той, такий* під час перекладу конструкцій з означеним артиклем є типовим при відтворенні катафоричних зв'язків українською мовою англійської наукової прози. Наприклад: *Such manipulation demonstrate the degree of control that we have over our stored*

pulses [Duff: 58]. — Подібні маніпуляції демонструють той рівень управління, який ми маємо над нашими збереженими імпульсами [Дафф: 86].

Протилежний процес — індефінітивація — являє собою неосновний механізм створення зв'язності англійського тексту [9: 118].

“Why, it was the Walnut Hill school. I used to live in the country too.” “There was a Walnut school here, right out there at home.” [10: 87].

Наведений приклад свідчить про те, що індефінітивація використовується у тих випадках, коли висловлюються спогади, ремінісценції, тобто параметри, які мають місце при аналізі художніх творів. Специфікою наукових текстів є те, що адресат не може спроектувати себе в тканину оповіді, оскільки діючою особою тут є світ абстракцій, механізмів, явищ природи, з якими адресат не здатний себе ототожнювати.

Загальновідомо, що в українській мові кількість часток значно перевищує кількість часток в англійській мові [6: 117]. Частки орієнтовані на внутрішню організацію тексту, виділяють, виокремлюють, диференціюють, співвідносять елементи тексту, пов'язані з конкретною мовленнєвою ситуацією, і забезпечують когезію дискурсу. Отже, у багатьох випадках частки відіграють анафоро-катафоричну функцію.

Виконуючи анафоричну функцію, конструкція логічної емфазі *that is/was* слугує для відсилання до вже сказаного. У цьому випадку функціональним еквівалентом *that is/was* може бути частка *ось*, наприклад: *That's why the condensate peak is not infinitely narrow* [Cornell: 44]. — *Ось чому* пік функції розподілу швидкостей не є нескінченно вузьким та високим [Корнелл: 26].

Прислівник *here*, виконуючи катафоричну функцію, вказує на те, що намагається повідомити далі адресант і тим самим попереджує наступну інформацію, наприклад: *But here is the miracle: the T-duality of the solitonic string is just the S-duality of the fundamental string, and vice versa* [Duff: 67]. — Але *ось* у чому загадка: *T-дуальність солітонової струни є просто S-дуальністю фундаментальної струни, і навпаки* [Дафф: 51].

Значення, у якому було вжито частку *ось*, є лише варіантним відповідником, оскільки першим словниковим значенням прислівника *here* є прислівник *тут*. Як бачимо, це значення за своєю семантикою є набагато інтенсивніше, ніж в оригіналі.

У всіх наведених вище прикладах під час перекладу зберігались зв'язки (катафора і анафора), і, як правило, зберігались і засоби їхнього вираження. Однак у багатьох випадках змінюються і засоби вираження анафоро-катафоричних зв'язків, і самі зв'язки, які можуть з'являтися або зникати. Поява чи опущення анафори або катафори мають місце у тих випадках, коли під час перекладу вилучаються конструкції, типові для однієї з мов. У наступному прикладі зникає катафора, яка виражена конструкцією з формальним підметом *it*. У дискурсі твору перекладного конструкція не зберігається, що, у свою чергу, призводить до вилучення катафори з тексту перекладу, наприклад: *It turns out that filling a test tube with a liquid neatly addresses the problem of decoherence* [Gershenfeld: 68]. — *Виявляється, що заповнення пробірки рідиною чітко вирішує проблему декогерентності* [Гершенфельд: 24].

Опущення катафори з тексту ЦМ у наступному реченні обумовлено зміною в оформленні пояснювальної конструкції (воно стає графічним — використовується двокрапка “:”), наприклад: *Moreover, delivery of CRF to the brains of laboratory animals produces behavioral effects that are cardinal features of depression in humans, namely, insomnia, decreased appetite, decreased libido and anxiety* [Nemeroff: 47]. — А введення КРФ у мозок лабораторних тварин викликає поведінкові ефекти, які є головними симптомами депресії у людини: *безсоння, зниження апетиту, послаблення статевого потягу і відчуття страху* [Немерофф: 40].

Здійснений аналіз прикладів наукового перекладу довів, що при відтворенні анафоро-катафоричних зв'язків застосовується один із трьох шляхів: 1) зберігається і спосіб референції (анафора і катафора), і засіб його реалізації; 2) зберігається спосіб референції, а засіб його вираження змінюється; 3) змінюються і засоби вираження анафоро-катафоричних зв'язків, і самі зв'язки, які можуть з'являтися або зникати. Встановлено, що основні відмінності в засобах реалізації анафори і катафори в англійській та українській мовах пов'язані з використанням артиклів в англійській мові і ширшим вживанням часток в українській мові. А поява чи опущення певного способу референції зумовлені зміною синтаксичної структури речення та явищами імплікації й експлікації.

Література

1. Падучева Е. В. Анафорические связи и глубинная структура текста / Е.В. Падучева // Проблемы грамматического моделирования. — М.: Наука, 1973. — С. 96–107.
2. Черемисина М.И. Анафорические связи в тексте / М.И. Черемисина // Матер. науч. конф. «Лингвистика текста». — М.: МГПИИЯ, 1974. — Ч.1. — С. 142–145.
3. Палек Б. Кросс-референция: к вопросу о гипертонизме / Б. Палек // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Наука, 1978, — Вып. 8: Лингвистика текста. — С. 243–258.
4. Москальская О. И. Грамматика текста / О.И. Москальская. — М.: Высшая школа, 1981. — 183 с.
5. Барабаш Е.В. Анафорическое и катафорическое употребление определенного артикля (на материале английского языка): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е.В. Барабаш. — М., 1982. — 24 с.
6. Жлуктенко Ю.О. Порівняльна граматики англійської і української мов / Ю.О. Жлуктенко. — К.: Радянська школа, 1969. — 160 с.
7. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов = Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages: Навчальний

посібник / І.В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 459 с. **8.** Олікова М.О. Теорія і практика перекладу: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / М.О. Олікова. – Луцьк : Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2000. – 170 с. **9.** Берзон В.Е. Сверхфразовые связи в английском языке / В.Е. Берзон. – Хабаровск, 1987. – 219 с. **10.** Карабан В.И. Аспекты связности поверхностной структуры английского текста (к грамматике текста): дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / В.И. Карабан. – К., 1978. – 179 с.